

Kinga Kuszak

Komizm w poezji dla dzieci: jego rola i wartość edukacyjna

Problemy Wczesnej Edukacji/Issues in Early Education 13/1(36), 65-74

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kinga Kuszak

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
kingakuszak@o2.pl

Komizm w poezji dla dzieci. Jego rola i wartość edukacyjna

Summary

Comedy in children's literature. Its educational role and value

The article tackles the subject of comedy in children's literature. The author begins her reflections with a clarification of the ideas that form the focus of her narration: comedy, humour, and word play, referring to selected works on the subject. Next, adopting her chosen typology of creating comedy in children's literature, she presents selected examples of literary works which employ the aforementioned linguistic tools to achieve a comedic effect. Contemporary authors' works are used to illustrate the thesis. The article closes with reflections on the educational role of comedy in children's literature.

Słowa kluczowe: komizm, humor, żart, literatura dla dzieci, edukacja

Keywords: comedy, humour, joke, children's literature, education

Wprowadzenie

Współczesna literatura dla dzieci realizuje istotne zadanie „połączenia przyjemnego z pożytecznym, uczenia przez zabawę” (Gaban-Pomirska 2007: 196). Powinna zatem w sposób harmonijny zintegrować funkcję dydaktyczną z artystyczną funkcją dzieła literackiego, ma też inspirować, oddziaływać na wyobraźnię dziecka. Możliwe staje się dzięki wykorzystaniu komizmu językowego. Zofia Adamczykowa podkreśla, że „kategoria humoru, wyzwalająca śmiech, z samej swej istoty przynależna dzieciństwu, buduje funkcję ludyczną literatury i zaznacza się zarówno w określonych tematach, gatunkach i formach wierszy np. towarzyszących zabawom i grom dziecięcym, ukazujących „świat na opak”, w wierszach wyliczankach, „gdymbankach”, „skrętaczach języka”, jak i w sposobach obrazowania, głównie operowaniu kontrastem, nonsensem, paradoksem, deformacją i groteską” (Adamczykowa 2004:30). Nie sposób nie zgodzić się z autorką, iż za pomocą żartu, ironii, satyry czy karykatury najprościej i w sposób najbardziej efektywny można przekazać najmłodszym treści istotne z perspektywy wychowawczej i edukacyjnej (Adamczykowa 2004: 30), co spróbuję przedstawić na wybranych przykładach. Najpierw jednak przybliżę pojęcie komizmu i te pojęcia, które najczęściej ujmuje się jako wobec niego bliskoznaczne.

Komizm – rozważania wokół pojęcia

„Nie istnieje uniwersalna i wyczerpująca teoria komizmu. Można mówić jedynie o istnieniu historycznej zmienności idei komizmu i prób interpretacji poszczególnych jego przejawów” (Grzybowski 2015: 31). Komizm interpretuje się zazwyczaj (choć nie zawsze) jako synonim pojęcia „śmieszność” (patrz np. Matuszewicz 1976). Samo pojęcie „komizmu” jest interpretowane w różny sposób, w zależności od przyjętej perspektywy (językoznawczej, socjologicznej, estetycznej, filozoficznej), jako:

1. właściwości przedmiotu (osoby, rzeczy, sytuacji, zdarzenia, wypowiedzenia, konfiguracji zjawisk, itp.), które pobudzają do śmiechu (Sierotwiński 1986: 118; Głowiński, Kostkiewiczowa, Okopień-Sławińska, Sławiński 2010: 251),
2. kategoria estetyczna, która oznacza takie ujmowanie i przedstawianie osób, przedmiotów i sytuacji lub zdarzeń, które wywołują śmiech (Dziemidok 1967: 11; Panek 1972: 1),
3. kategoria artystyczna obecna w różnych gatunkach sztuki, jak: teatr, literatura, malarstwo, fotografika itp.) (Gołaszewska 1987: 39 i dalsze)
4. cecha rzeczywistości ludzkiej, „aby świat przyrody i wytworów ludzkich stał się komiczny, musi dokonać się animacja, czyli przypisanie bytom tego typu cech ludzkich” (Matuszewicz 1976: 24),
5. „wyspecjalizowana śmieszność” (Gołaszewska 1987: 21),
6. rodzaj więzi kulturalnej, integruje ludzi nawet wbrew ich woli (Żygulski 1985: 24).

W literaturze przedmiotu wyróżnia się dwie formy komizmu: formę elementarną nacechowaną beztroską, wesołością oraz formę złożoną, wywołującą nie tylko spontaniczną reakcję emocjonalną, jaką jest śmiech, lecz pobudzającą zarazem do uogólniającej refleksji humanistycznej, zabarwionej często elementami pozakomicznymi (powagą, melancholią, goryczą, tragedią) (Panek 1972: 1; Matuszewicz 1976: 21). W tej złożonej formie komizmu wyróżnia się, jak pisze I. Panek, dwie odmiany: kontemplacyjno-filozoficzną, czyli humor oraz formę demaskatorską, czyli satyrę (Panek 1972: 1). W tym ujęciu pojęcie humoru jest pojęciem podrzędnym w stosunku do pojęcia komizmu. Wspomniana autorka jako odrębną formę wyodrębniła ironię, jej zdaniem tylko przez niektórych teoretyków ta kategoria podporządkowana jest nadrzędnej kategorii, jaką jest komizm. Komizm wyrażany jest przez różnorodne środki ekspresji. Najczęściej wymienia się wśród nich: żart, dowcip, sarkazm, szyderstwo, groteskę, karykaturę, paradoks, parodię. W sposób syntetyczny przedstawiła je np. Dobrochna Ratajczakowa (2016: 26–27), zwracając uwagę na różnicę między nimi, wynikającą z zamiaru (celu), przedmiotu, postawy podmiotu, stosunku do bliźniego, odbiorcy, metody i właściwości językowych.

B. Dziemidok do podstawowych sposobów ujawniania komizmu zalicza:

- wyolbrzymienie, np.: przesadę, karykaturowanie, parodiowanie, groteskowość,
- pomniejszanie, np.: trawestowanie, poniżanie, degradację, karykaturowanie pomniejszające,
- naruszanie kolejności zjawisk w zasadzie nieodwracalnych,

- zastosowanie tempa odbiegającego od normy,
- niespodziankę jako środek wywoływania komizmu, błyskotliwą puentę,
- zaskakujące zbliżenie i porównywanie zjawisk różnych lub nawet wykluczających się,
- zestawienia ujawniające zaskakujące zbieżności i podobieństwa poglądów powszechnie przyjętych z sytuacjami i poglądami niedorzecznymi i absurdalnymi,
- wydobywanie kontrastów,
- dowcip oparty na zestawieniu zjawisk z natury odległych lub niewspółmiernych
- operowanie anachronizmami dotyczącymi np.: zwyczajów, poglądów, języka, sposobu rozumowania, itp.
- łączenie pozornym związkiem zjawisk różnoplaskczyznowych,
- stwarzanie sytuacji, w których zachowanie się bohatera nie odpowiada okolicznościom, jest z nimi niezgodne,
- nieodpowiedniość wyglądu zewnętrznego i zachowania się, charakteru wykonywanej czynności lub innego przejawu psychofizycznej osobowości tego samego człowieka,
- niezgodność między pozorem a tym, co się za nim kryje, między złudzeniem a rzeczywistością,
- niezgodność między treścią a formą,
- nienaturalne powtarzanie się zjawisk jako metodę wywołania komizmu,
- pogwałcenie norm prakseologicznych: wykonywanie czynności w sposób oczywisty bezcelowej i niepotrzebnej, niewłaściwy wybór środków do osiągnięcia jakiegoś celu, komplikowanie jawnie prostego zadania, niezręczność, niezaradność lub brak elementarnych umiejętności potrzebnych do wykonania jakiejś czynności, nieporozumienie,
- pogwałcenie norm logicznych: błędność wnioskowania i fałszywych skojarzeń, bezład logiczny i chaotyczność wypowiedzi, konstruowanie niedorzecznych dialogów,
- inwersję logiczną,
- wypowiedzi pozornie niedorzeczne (Dziemidok 1967: 59–78).

Widać zatem, że efekt komiczności można uzyskać za pomocą różnych środków dostępnych twórcy. W zależności od dominacji pewnych elementów komicznych nad innymi można wyodrębnić kilka zasadniczych form komizmu:

- komizm prosty (farsowo-wodewilowy) – jednorodny uczuciowo, pozbawiony elementów wartościowania i refleksji,
- komizm złożony,
- komizm humorystyczny – momenty aprobaty równoważą w nim momenty negacji lub nawet przeważają nad nimi,
- komizm niehumorystyczny-dezaprobujący,
- komizm satyryczny – zaangażowany społecznie, aktywnie zwalczający zło z punktu widzenia określonych ideałów,

- komizm niesatyryczny – agresywny, zjadliwy, wyzbyty jednak świadomego zaangażowania społecznego. Negacja, którą wyraża ta forma komizmu, służy zmuszeniu odbiorcy do samodzielnej refleksji (Dziemidok 1967: 92),

Określeniem bliskoznacznym do scharakteryzowanego pojęcia komizmu jest pojęcie humoru, które również ma wiele różnych interpretacji. Ujmuje się je jako: stan psychiki, postawę wobec świata, subiektywną formę śmieszności, rodzaj komizmu, przedstawienie czegoś w zabawny sposób itp. W literaturze wyodrębnia się dwa jego typy: humor językowy i niejęzykowy. Pod pojęciem humoru językowego często kryje się żart, dowcip językowy. Żart najczęściej definiuje się jako: „dowcipne powiedzenie, pomysł mający na celu rozśmieszenie, krótki humorystyczny utwór” (Sierotwiński 1986: 306). „Żart językowy”, inaczej „dowcip językowy” ujmowany jest też jako rodzaj szerszej kategorii, jaką stanowi dowcip. W pojęciu tym mieszczą się zarówno przesłyszenia, zestawienia słów, zabawa słowami, komiczne rymowanki, kalambury (Garczyński 1981: 68–71), a także modyfikacje fleksyjne (Wróblewski 2000: 498). Dla potrzeb tego opracowania będę posługiwała się kategorią komizmu, choć analizując wybrane przykłady utworów, odwołam się do pojęć humoru i żartu, dowcipu.

Elementy komiczne w poezji dla dzieci¹

Wśród najważniejszych funkcji literatury dla dzieci wymienia się funkcję wychowawczą i poznawczą. Są one realizowane wówczas, gdy autor „stawia sobie bowiem za cel kształtowanie postaw młodych czytelników wobec świata, wpływanie na wybór i akceptację wzorów osobowych, doskonalenie wrażliwości emocjonalnej, uczuć i przeżyć” (Głowiński, Kostkiewiczowa, Okopień-Sławińska, Sławiński 2008:283). Warto jednak nadmienić, że w początkach swojego istnienia literatura dla młodszych pełniła przede wszystkim funkcję moralizatorską, dydaktyczną, miała uczyć i przestrzegać najmłodszych czytelników przed konsekwencjami niepożądanych społecznie działań. „Zorientowane na niedorosłego odbiorcę dzieło sztuki traktowano w Polsce jak tubę dydaktyczną. Wszelkie jego elementy składowe miały służyć urabianiu odbiorcy, kształtowaniu jego postawy, światopoglądu, wyobrażaniu ról, jakie miał pełnić w dalszych etapach życia, wyrabianiu pożądanых umiejętności i nawyków, zachęcać do posłuszeństwa, skromności, życzliwości i stosowania w praktyce wszystkich rad i zaleceń przekazywanych przez dorosłych” (Leszczyński 2016: 74). Takie utwory proponował np. Stanisław Jachowicz. Świat jego poezji stanowił dla dziecka układ zamknięty „poprzez nieustanny ciąg zakazów i nakazów, których przekroczenie pociąga za sobą karę” (Baluch 1978: 75). Nie było w nim miejsce na spojrzenie na rzeczywistość z „przymrużeniem oka”.

Elementy komizmu można odnaleźć w utworach Marii Konopnickiej, np. „Stefek Burczymucha” czy „Muchy samochwały”, w których autorka wyśmiewa przywary i niepożądane cechy ludzkiego charakteru. Jednak dopiero w latach 30. XX wieku dzięki twórczości

¹ Analiza na przykładzie literatury polskojęzycznej

Jana Brzechwy i Juliana Tuwima elementy komiczne na stałe zagościły w literaturze dla najmłodszych. Zaproponowany przez nich najmłodszym odbiorcom „śmiech błazeński – stanowi lek na szarość i smutek świata, rozładowując napięcie, przywraca zdarzeniom i zjawiskom odpowiednie proporcje, pozwala – choćby na krótką chwilę – wziąć rzeczywistość we władanie i przekształcić ją mocą nieskrępowanej wyobraźni” (Kostecka 2016: 98).

Te celowe zabiegi językowe wprowadzone do literatury dla najmłodszych, służące rozbawieniu czytelnika, wywołały jednak krytykę ze strony części ówczesnych pedagogów. Wystarczy nadmienić, że zdaniem pewnej grupy recenzentów wiersze Jana Brzechwy były abstrakcyjne, za dużo w nich było groteski i absurdałnego humoru, poeta zdaniem recenzujących za często posługiwał się niezrozumiałą dla najmłodszych grą słów. Barbara Stefania Kossuthówna pisała krytycznie: „Przykrym pomysłem jest zrobienie ze stonogi eleganckiej damy: stonoga żyjąca w wilgotnych, niechlujnych domach jest upostaciowaniem nieporządku i nie jest bynajmniej pożądanym gościem” (Urbanek 2013: 95). Także pierwsze wiersze dla dzieci Juliana Tuwima określono jako „perfidnie oddziałujące na dziecięce umysły”. O jednym z utworów pisano, że wcale nie zachęca dzieci do ostrożności, a wręcz przeciwnie – do nieposłuszeństwa wobec rodziców. Przecież autor pisze, że dwadzieścia innych kózek skacze od rana do wieczora i nic im się złego nie stało. „Komentarze zbyt czyste, robota szyta grubym ściegiem. Typowy przemysł oszukańczego towaru w ręce nieświadomych klientów” (Urbanek 2013a: 139).

Niezależnie od tych krytycznych uwag, dzięki wspomnianym poetom dokonana się znacząca zmiana w literaturze dla najmłodszych, język stał się narzędziem pozwalającym edukować poprzez wydobywanie komizmu przez np. rozbijanie znaczeń stałych związków frazeologicznych i przysłów oraz tworzenie nowych (np. w utworze Jana Brzechwy pt. „Z palca wysane”), błędną etymologizację (np. utworze Juliana Tuwima pt. „Figielek”) (Adamczykowa 2004:31).

Z biegiem lat komizm na stałe zagościł w utworach dla najmłodszych. Stał się nieodłącznym elementem komunikacji między autorem a młodym odbiorcą, choć nie ma on jednolitego wymiaru, a jego charakter się zmienia wraz z rozwojem odbiorcy. Dziecko potrzebuje innych środków językowych, które służą rozbawieniu zależnie od etapu rozwoju intelektualnego i osobowego, poszerzania wiedzy o świecie i indywidualnego doświadczenia związanego z obcowaniem z literaturą. Zdaniem Z. Adamczykowej (2008:36) do dominujących sposobów budowania komizmu w literaturze dla dzieci należy m.in. zaliczyć:

- wykorzystanie walorów fonicznych języka (np. zabawy brzmieniem słów, echolalie, homofonie, paronomizację, onomatopeje) można odnaleźć w utworach Joanny Papużyńskiej „Przyjaciółki zwierząt” i „Straszdyła”, Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego „Strasna zaba”, Wandy Chotomskiej „Kłopotu z R”, Danuty Wawilów „Am stram gram!”
- dowcip językowy i gry słowne (np. homonimialną, błędną etymologizację, dezintegrację leksykalną i frazeologiczną), np. w utworach Wandy Chotomskiej „Koń z końtrabasem”, „Mysia mowa”, Urszuli Kozłowskiej „Kurz na kurze”

- budowanie świata na opak, operowanie niedorzecznością, nonsensem, absurdem, groteską, np. w utworze Wandy Chotomskiej „Chłopak na opak”, Agnieszki Frączek „Wróbel...?”.
- odrealnienie deformujące, zwłaszcza oparte na odstępstwach od normy, np. w utworze Natalii Usenko „Czarna krowa w kropki bordo”, Michała Rusinka „Lampa”.
- prezentację zachowań negatywnych i akcentowanie cech ujemnych – w utworach Jana Brzechwy „Leń”, „Kłameczucha”, „Śpioch”, „Ziewadło”, Urszuli Kozłowskiej „Kogut”, Józefa Ratajczaka „Osioł”.
- maksymalizację lub minimalizację postaci, przedmiotów w postrzeganiu świata, np. w utworze Hanny Łochockiej „Zmalały czy urosły”, Wandy Chotomskiej „Podróż samolotem i co było potem”, Ludwika Jerzego Kerna „Małpa i lornetka”.
- zasadę kontrastu lub zaskoczenia (niespodzianki, nieoczekiwanej puenty), np. w utworze Jana Sztudyngera „Ważniak”.
- komizm postaci i charakterów, np. w utworze Ludwika Jerzego Kerna „Ambroży”.

Edukacyjna wartość komizmu w literaturze dla najmłodszych

Urszula Chęcińska zauważyła, że każdy rodzaj słowa drukowanego wywiera na czytelnika wpływ emocjonalny i wolicjonalny. „Obcowanie z książką zaspokaja potrzebę informacji, wzbogaca zasób wiadomości na temat świata i społeczeństwa. Potrzeba obcowania z książką jest faktem kulturowym, który powstaje w procesie wychowania” (Chęcińska 2015:37). Podkreślę też, że utwory wykorzystujące elementy komiczne zaspokajają przede wszystkim potrzeby psychiczne najmłodszych odbiorców, kształtują ich poczucie humoru, uczą myślenia „opartego na zdrowym rozsądku” (Adamczykowa 2004: 31). I choć „dobór zabawnych lektur dla dzieci i młodzieży, możliwych do wykorzystania do celów edukacyjnych (...) jest niezwykle trudnym zadaniem” (Grzybowski 2015, s. 409), można jednak powiedzieć, że różne elementy komizmu pomagają w osiągnięciu różnych celów edukacyjnych, które można wykorzystać w pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, co przedstawiono w tabeli.

Tabela 1. Edukacyjna wartość komizmu w literaturze dla dzieci – podsumowanie

Typ komizmu	Sposoby uzyskania efektu komicznego	Wartość edukacyjna*
wykorzystanie walorów fonicznych języka	zabawy brzemieniem, echolalie, homofonie, paronomizację, onomatopeje	<ul style="list-style-type: none"> – zachęcanie dzieci do własnej twórczości językowej, tworzenia wyliczanek, rymowanek, posługiwania się językiem sekretnym – inspirowanie do celowego tworzenia neologizmów – rozwijanie słuchu fonematycznego – rozwijanie wrażliwości na znaczenia wyrażone w języku – rozwijanie świadomości językowej – rozwijanie kultury językowej

Typ komizmu	Sposoby uzyskania efektu komicznego	Wartość edukacyjna*
dowcip językowy i gry słowne	homonimie, błędna etymologizacja, dezintegracja leksykalna i frazeologiczne	<ul style="list-style-type: none"> – stymulowanie wiedzy językowej – rozwijanie słuchu fonematycznego – poszukiwanie i odkrywanie środków językowego wyrazu (metafor, homonimów, związków frazeologicznych) – rozwijanie umiejętności czytania kontekstu, w którym osadzone jest słowo – rozwijanie wrażliwości na znaczenia wyrażone w języku – rozwijanie kultury językowej
budowanie świata na opak	niedorzeczność, absurd, purnonsens, groteska	<ul style="list-style-type: none"> – rozwijanie wyobraźni, – zachęcanie do konstruowania własnych opowieści (rymowanych lub nie) na opak – rozumienie zasady funkcjonowania kontrastu – rozwijanie wrażliwości na znaczenia wyrażone w języku – rozwijanie kultury językowej
odrealnienie deformujące	odstępstwo od normy	<ul style="list-style-type: none"> – rozwijanie wiedzy językowej i wrażliwości na znaczenia wyrażone w języku – kształtowanie wiedzy na temat zasad funkcjonowania świata, – rozwijanie wyobraźni – rozróżnienie fikcji (tego, co ktoś wymyślił) od rzeczywistości – rozwijanie kultury językowej
prezentacja zachowań negatywnych i akcentowanie cech ujemnych	etykietowanie, wartościowanie, groteska, karykatura	<ul style="list-style-type: none"> – rozumienie norm dotyczących ludzkich zachowań – zachęcanie do wartościowania, wyrażania ocen na temat zachowania bohaterów utworów literackich – rozwijanie wrażliwości na znaczenia wyrażone w języku – rozwijanie kultury językowej
maksymalizacja lub minimalizacja postaci, przedmiotów w postrzeganiu świata	kontrast, absurd, niedorzeczność	<ul style="list-style-type: none"> – rozwijanie logicznego myślenia – rozwijanie wyobraźni – zachęcanie do wyrażania ocen zachowań, postaw ludzi i zwierząt – rozwijanie wrażliwości na znaczenia wyrażone w języku – rozwijanie kultury językowej
zasada kontrastu lub zaskoczenia (niespodzianki, nieoczekiwanej puenty)	absurd, niedorzeczność	<ul style="list-style-type: none"> – odkrywanie dwuznaczności – rozwijanie wrażliwości na znaczenia wyrażone w języku – odkrywanie metafor językowych – zachęcanie do rozumienia różnych znaczeń wyrażonych w tekście literackim – zachęcanie puentowania, podsumowywania, – rozwijanie kultury językowej

Tabela 1. cd.

Typ komizmu	Sposoby uzyskania efektu komicznego	Wartość edukacyjna*
komizm postaci i charakterów	niedorzeczność, groteska, absurd	<ul style="list-style-type: none"> – rozwijanie wyobraźni, fantazji – odróżnianie fikcji od rzeczywistości – rozwijanie kreatywności podczas formułowania własnej wypowiedzi – rozwijanie wrażliwości na znaczenia wyrażone w języku – rozwijanie kultury językowej – dostrzeganie pożądanых i niepożądanых cech ludzkich

* W odniesieniu do zaprezentowanych przykładów.

Humor w literaturze, jego odkrycie i zrozumienie przez młodego odbiorcę zachęca do obcowania z literaturą, dostrzegania jej walorów, mierzenia się z trudnościami językowymi i intelektualnymi. Bawiąc się, dziecko wynosi z procesu obcowania z dziełem literackim nie tylko wiedzę, doświadczenie, ale przekonanie, że czytanie jest radosną przygodą. Humor zawarty w literaturze dla najmłodszych jest (powinien być) więc narzędziem w ręku nauczyciela, który wędrując wspólnie z dzieckiem przez świat literatury, pomaga mu dostrzec i odkryć zabawne treści. Nie tylko jednak po to, aby wywołać rozbawienie, śmiech czy uśmiech, ale przede wszystkim po to, by skłonić do refleksji, namysłu nad ludzkimi cechami, sytuacjami, w których człowiek uczestniczy, nad perspektywą oglądu rzeczywistości.

Podsumowanie

Na zakończenie podjętych tu rozważań chciałabym wyeksponować dydaktyczną funkcję komizmu w poezji dla młodych odbiorców, przywołując słowa P. Grzybowskiego, iż komizm „wyzwala aktywność dziecka, w przeciwieństwie do nadmiernej powagi i surowości, które ją hamują; śmiech może zachęcać i motywować uczniów do pracy” (Grzybowski 2015: 444). Pragnę zatem podkreślić następujące kwestie:

1. zabawne treści zawarte w utworach dla młodych czytelników sprzyjają rozbudzeniu zainteresowania językiem ojczystym wśród jego najmłodszych użytkowników,
2. komiczne treści w literaturze dla najmłodszych inspirować do obcowania z literaturą, mogą więc być ważnym narzędziem w promowaniu czytelnictwa wśród dzieci,
3. komizm w literaturze dla najmłodszych pozwala też na przygotowanie dzieci do obcowania z literaturą trudniejszą, na wyrobienie umiejętności odbioru subtelного humoru i umiejętności odkrywania i identyfikowania prawie-kałamburów, ideacyjnej gry słów, itp. zawartych w dziełach adresowanych do starszych odbiorców.

Literatura

- Adamczykowa Z. (2004), *Literatura dziecięca. Funkcje-kategorie-gatunki*. Warszawa, Wydawnictwo WSP.
- Adamczykowa Z. (2008), *Literatura „czwarta” w kręgu zagadnień teoretycznych*. W: Heska-Kwaśniewicz K. (red), *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*. Katowice, Wydawnictwo UŚ.
- Baluch A. (1987), *Dziecko i świat przedstawiony czyli tajemnice dziecięcej lektury*. Warszawa, Nasza Księgarnia.
- Chęcińska U. (2015), *Książka jest światem*. W: Ungeheuer-Gołąb A., Chrobak M., Rogoża M. (red.), *O tym, co Alicja odkryła. W kręgu badań nad toposem dzieciństwa i literaturą dla dzieci i młodzieży*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe UP.
- Chotomska W. (2014), *W kraju Patataju*. Warszawa, Muza S.A.
- Czeszewski M. (2008), *Słownik polszczyzny potocznej*. Warszawa, PWN.
- Dziemidok (1967), *O komizmie*. Warszawa. Książka i Wiedza.
- Frączek A. (2014), *Wiersze taciaste i jeden w kratę*. Warszawa, Muza S.A.
- Gałczyński K.I. (2010), *Wiersze dla dzieci*. Poznań, Zysk i S-ka.
- Garczyński S. (1981), *Śmiechu naszego powszedniego*. Poznań, Wydawnictwo Warta.
- Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J. (2010), *Słownik terminów literackich*. Wrocław, Wydawnictwo Ossolineum.
- Gołaszewska (1987), *Śmieszność i komizm*. Wrocław, Wydawnictwo Ossolineum.
- Gopnik A. (2010), *Dziecko filozofem*. Warszawa, Prószyński i S-ka.
- Grzybowski P.P. (2015), *Śmiech w edukacji. Od szkolnej wspólnoty śmiechu po edukację międzykulturową*. Kraków, Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Hurley M.M, Dennett D.C., Adams R.B. (2016), *Filozofia dowcipu. Humor jako siła napędowa umysłu*. Kraków, Copernicus Center Press
- Kern L.J. (2012), *Ludwik Jerzy Kern dzieciom*. Warszawa, Nasza Księgarnia.
- Kopaliński W. (2012), *Słownik symboli*. Warszawa, Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Kostecka W. (2016), *Śmiech bladeński w literaturze i kulturze popularnej dla dzieci*. W: Gawrońska H., Leszczyński G. (red), *Do śmiechu. Komizm w sztuce dla dziecka*. Poznań, Centrum Sztuki Dziecka.
- Kowolik P. (2002), *Humor w utworach dla dzieci Jana Brzechwy*. „Nauczyciel i Szkoła”, nr 1–2.
- Kozłowska U. (2012), *Czapka nie Witka czyli odlotowe zabawy słowem*. Rzeszów, Dreams.
- Kozłowska U. (2012a), *Kogut*. W: Chotomska W., Kulmowa J., Frączek J. i.in., *Wiersze o zwierzętach*. Warszawa, Wilga.
- Krauze-Sikorska H. (2006), *Edukacja przez sztukę. O edukacyjnych wartościach artystycznej twórczości dziecka*. Poznań, Wydawnictwo UAM.
- Kuszak K. (2014), *Przejawy rozwoju świadomości językowej w okresie dzieciństwa i możliwości jej stymulowania*. „Cieszyński Almanach Pedagogiczny”, t 3.
- Kuszak K. (2014), *Świat związków frazeologicznych w języku dziecka. Inspiracje teoretyczne – badania – implikacje praktyczne*. Poznań, Wydawnictwo UAM.
- Leszczyński G. (2016), *Metamorfozy śmiechu, metamorfozy sztuki*. W: Gawrońska H., Leszczyński G. (red), *Do śmiechu. Komizm w sztuce dla dziecka*. Poznań, Centrum Sztuki Dziecka.
- Łochocka H. (1981), *Malowana skrzynia*. Warszawa, Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Matuszewicz (1976), *Humor, dowcip, wychowanie*. Warszawa, Nasza Księgarnia.

- Ozóg-Winiarska Z. (2005), *Poezja dla dzieci Józefa Ratajczaka*. Piotrków Trybunalski, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie.
- Panek (1972), *Rola utworów Jana Brzechwy w kształtowaniu poczucia humoru u dzieci przedszkolnych*. Katowice, Okręgowy Ośrodek Metodyczny w Katowicach.
- Papuzińska J. (2008), *Rozwesolki*. Poznań, Wydawnictwo Miła.
- Ratajczak J. (1982), *Wycieczka do ZOO*. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie.
- Ratajczakowa D. (2016), *Krótki przewodnik po labiryncie form komizmu i związanych z tym kłopotach*. W: Leszczyński G., Gawrońska H. (red), *Do śmiechu. Komizm w sztuce dla dziecka*. Poznań, Centrum Sztuki Dziecka.
- Rusinek M. (2012), *Wierszyki domowe*. Kraków, Znak.
- Scisłowski W. (1981), *Plecie wiatr w wiklinie*. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie.
- Sierotwiński (1986), *Słownik terminów literackich*. Wrocław, Wydawnictwo Ossolineum.
- Sztudynger J. (2004), *Piórka dla dzieci*. Kraków, Wydawnictwo Skrzat.
- Urbanek M. (2013), *Brzechwa nie dla dzieci*. Warszawa, Wydawnictwo Iskry.
- Urbanek M. (2013a), *Tuwim wylękniony bluźnierca*. Warszawa, Wydawnictwo Iskry.
- Uszyńska-Jarmoc J. (2003), *Twórcza aktywność dziecka. Teoria – rzeczywistość – perspektywy Rozwoju*. Białystok, Trans Humana.
- Wawilow D., Usenko N. (2012), *Wiersze dla dzieci*. Warszawa, SBM.
- Wawilow D. (2013), *Danuta Wawilow dzieciom*. Warszawa, Nasza Księgarnia.
- Wróblewski (2000), *Żartobliwe modyfikacje formy fleksyjnej słowa w tekstach Jeremiego Przybory*. W: Gajda S., Brzozowska D. (red), *Świat humoru*. Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Żygułski (1985), *Wspólnota śmiechu. Studium socjologiczne komizmu*. Warszawa, PWN.